

Spreeken zonder woorden

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Exodus 4, 10-13

2^e schriftlezing: 1 Timoteüs 2,8

3^e schriftlezing: Lucas 1, 5-25

Inleiding

Sprakeloos staan en verlegen om woorden doen wij allemaal wel eens. Maar de manier waarop het de priester Zacharias overkomt is volgens de evangelist als een straf. Toch kan daar op symbolisch niveau meer mee zijn bedoeld dan alleen dat. In het machteloze gebaar waarmee Zacharias het volk zegent ligt het verlangen naar de Messias besloten. In het kader van het jaarthema van de Regenboogkerk 'Alles onderzoeken en het goede behouden' is in de periode van Advent en Kerst het afgeleide thema 'Bewegen'. *Thema: Spreken zonder woorden*

Gemeente van Christus, gebaren maken kan een uiting zijn van onmacht. Zo kan je soms een hand voor je mond houden als teken van verslagenheid. Soms heb je niets meer te zeggen en valt alle taal waarmee wij ons gewoonlijk staande houden weg tegenover de feiten. Figuurlijk gesproken gold dit voor de aartsbisschop van Canterbury, Justin Welby. Hij heeft lang in Parijs gewoond en was kapot van de recente aanslagen. Gevraagd tijdens een interview in het bekende BBC-programma 'Songs of Praise' of dergelijke gebeurtenissen hem deden twijfelen aan de aanwezigheid van God, antwoordde hij dat dit inderdaad zo was.¹ Eerlijk voegde hij eraan toe dat er een gat geslagen was in zijn (geestelijke) wapenrusting.

Soms zegt zwijgen meer dan woorden. Oprechte verlegenheid maakt meer indruk dan een kunstmatig gepolijst verhaal waarin alles geforceerd kloppend wordt gemaakt. Toch verbaast mij de reactie van Justin Welby een beetje. Wij weten al lang dat God niemand onkwetsbaar maakt. Mocht het oude Israël dat ooit hebben gedacht, dan wordt die illusie in de bijbel al regelmatig ontkracht.² Jezus heeft geleden en is op wrede wijze vermoord. Gezegend zijn als mens van God heeft nooit betekend onkwetsbaar te zijn. Waar in de bijbel zoiets lijkt te worden gesuggereerd, ben ik er vast van overtuigd dat dit symbolisch bedoeld is.³ De zegen van God valt niet samen met onze uiterlijke ongeschondenheid. Zijn aanwezigheid is herkenbaar in de essentie van ons leven als kostbare kinderen van God, of ons leven nu lang is of kort, in de ogen van de mensen geslaagd of niet. Later voegde Aartsbisschop Welby er trouwens aan toe dat hij vertrouwen had dat

God toch bij mensen was in hun lijden en pijn. Als u mij vraagt waar ik God zoek en gelukkig vaak vind, dan is het daar.

Dat wil niet zeggen dat we soms niet niets te zeggen hebben. In de bijbel komt niet kunnen spreken veel voor. Maar het is doorgaans geen met stomheid geslagen zijn vanwege het kwaad. Bijna steeds is niet kunnen spreken een haast stereotype demonstratie van menselijke verlegenheid, niet tegenover het geweld van de wereld, maar tegenover de heerlijkheid van een machtig God (zij het dus niet almachtig). De verwarring van Zacharias tegenover de engel aan het altaar is oprecht en terecht. Wat de priester daarna in zijn onvermogen te spreken overkomt is, denk ik, niet zozeer een straf, als wel een teken.⁴ Kerkvaders hebben zich druk gemaakt over het ongeloof van Zacharias, maar daar gaat het volgens mij niet om. Volgende week zullen we zien hoe de engel voor Maria staat. Ook zij stelt verwonderd de vraag hoe dit kan gebeuren, maar zij wordt niet gestraft.⁵ Hun verbazing en hun nederig zwijgen is als een kyrie dat aan de lofzang, die zij beiden zullen zingen, voorafgaat.

De reactie van Zacharias op de woorden van Gabriël 'Hoe kan ik weten of dat waar is?' is bijna letterlijk een citaat van Abraham.⁶ Inderdaad, zijn de overeenkomsten treffend. Oude mensen zonder kind krijgen een vreemde belofte. In de leegte wordt een zoon gezonden. Zacharias en Elisabeth lijken sprekend op Abraham en Sarah, wanneer hun een kind wordt beloofd.⁷ Zo klinken vele verhalen binnen en buiten de bijbel mee. Het zijn verhalen van diep menselijk verlangen. Soms komt er letterlijk alsnog een kind waar dit niet meer werd verwacht. Veel vaker zal het gaan over een impasse, een vastgelopen situatie, een vertwijfeling die het leven de toekomst dreigt te ontnemen, waarna nieuwe wegen worden getoond waarop toch weer zegen kan worden beleefd.

De engel Gabriël wordt in jodendom, christendom én islam, gezien als een van de vier aartsengelen, naast Michael, Uriël en Rafael. Traditioneel wordt in het jodendom aan deze Gabriël de aankondiging van de geboorte van Simson toegeschreven, maar in het boek Richteren wordt de engel niet met name genoemd.⁸ Veeleer is het zo dat de engel van de Heer de zichtbare aanwezigheid van God te midden van de mensen

representeert.⁹ Ook in de visioenen van Daniël komt Gabriël voor. Dat is in het tweede deel van het boek Daniel, een serie wonderlijke droomgezichten.¹⁰ Het visioen dat Daniël in hoofdstuk 10 wordt getoond doet hem compleet verstommen.¹¹ Maar deze onmacht om te spreken is geen straf. Alleen door aanvankelijk met stomheid geslagen te zijn bestaat het dat zijn lippen van Godswege kunnen worden geopend. Het achterliggende motief is dat van een mens die zich te klein voelt voor deze grootheid van God. U kent het motief 'Ach Heer, zend toch een ander?' Het speelt op de een of andere manier bij alle profeten van Israël een rol. Bij de roeping van Jesaja is het nodig dat zijn lippen worden aangeraak met reinigend vuur voordat hij de woorden van de Heer kan spreken.¹² In het geval van Mozes wordt het wel heel letterlijk onder woorden gebracht, dat Mozes zichzelf onwaardig acht de woorden van de Heer te spreken. Het loopt er tenslotte op uit dat God Aäron met Mozes mee zal sturen om voor hem te spreken. Maar de essentie wordt verwoord in vers 11 van Exodus 4:

Wie heeft de mens een mond gegeven?
Wie maakt iemand stom of doof, ziende of blind?
Wie anders dan ik, de Heer?¹³

Misschien doe ik de aartsbisschop van Canterbury tekort en is het toch de macht van het kwaad, waarom Mozes niet durft. Immers, de farao heeft Israël volkomen in de tang. En toch ben ik meer onder de indruk van de heiligheid van God dan dat ik mijn mond wil houden vanwege het geweld van de wereld. Waren mensen, van welke godsdienst dan ook, maar wat zuiniger op de woorden 'God is groot', wanneer het gaat om hun eigen gelijk.

De evangelist Lucas weet in welke wereld hij zijn blijde boodschap verkondigt. Hij bouwt zijn evangelie heel zorgvuldig op. De zegen die Zacharias in het eerste hoofdstuk niet in staat is uit te spreken, wordt door Jezus op het slot, vlak voor de hemelvaart, aan zijn leerlingen gegeven:

Hij nam hen mee de stad uit, tot bij Betanië.
Daar hief hij zijn handen op en zegende hen.¹⁴

Terwijl Zacharias de tempel uitkwam, gaan de leerlingen nadat zij de zegen van Jezus hebben ontvangen juist de tempel in. Zij gaan terug naar Jeruzalem en zij gaan dan juist diezelfde tempel in om God daar te loven. Het is een tegengestelde beweging dus, maar een die op dezelfde plek uitkomt. Ik beluister daarin hoe Lucas, op subtiele wijze, in deze twee

bewegingen de onvolkomen godsdienst van de mensen niet heeft afgeschreven, ook niet nadat deze hopeloos heeft gefaald als het gaat om de gerechtigheid. Het frappante is dat Jezus in het laatste hoofdstuk van het Lucasevangelie geen woorden meer nodig lijkt te hebben om te zegenen. Alles is gezegd. Jezus is vermoord, maar de Heer is opgestaan. Het evangelie is voltooid. Maar aan de leerlingen is de mond geopend. Dit evangelie kan de wereld in.

De reactie van de leerlingen is niet in alle handschriften verwoord. In de meeste gaan de leerlingen direct op weg. Maar er is een aantal handschriften waarin de leerlingen, zo vertaalt de Nieuwe Bijbel Vertaling 2004, de opgestane Jezus hulde brengen.¹⁵ Zij werpen zich op hun aangezicht, een beweging van diep ontzag, oorspronkelijk voorbehouden aan vorsten, die zich een goddelijke status hadden aangemeten.¹⁶ Kennelijk zijn er traditiestromen in het vroege christendom die deze grondhouding passend vonden als reactie op de zegeningen van Christus, ja die het hulde brengen wilde reserveren voor hem en in hem voor God alleen. En zoals gezegd, alle handschriften hebben dat de leerlingen daarna vol vreugde terugkeren naar Jeruzalem en in de tempel God prijzen.

Op deze plaats lijkt de beweging die de leerlingen maken sprekend op die van de herders die het kind van Bethlehem hebben gezien en teruggaan naar hun kudde terwijl ze God loven en prijzen om alles wat ze hadden gezien.¹⁷ Toch staat er bij Lucas nergens dat de herders het kind in de kribbe aanbidden of hulde brengen. Dat staat wel in het Matteüsevangelie, maar dan gaat het over de wijzen, die zich neerwerpen om het kind eer te bewijzen.¹⁸ Dat zijn magiërs met geschenken vol symboliek: goud voor een vorst, wierook voor een god, mirre voor een dode, orakels over het leven van dit kind. De herders van Lucas gaan eenvoudigweg kijken en getuigen aan Jozef en Maria wat er door de engel over dit kind is gezegd. Zo begint het, heel simpel vanuit nieuwsgierigheid naar heil. Mensen hunkeren naar betekenis. De aanbidding waarop het kan uitlopen bij Jezus is bedoeld als gerechtigheid en vrede.

Houdingen en bewegingen in de bijbel zijn vrijwel altijd vol van betekenis. Lichaamstaal spreekt boekdelen. God loven en aanbidden heeft men in de vroege kerk vaak gedaan in de zogenaamde 'orante houding', dat wil zeggen staand, de armen symmetrisch uitgestrekt, met geopende handpalmen tot oor hoogte en de ellebogen dicht bij het lichaam. Het is waarschijnlijk dat deze houding teruggaat op voorchristelijke tijden en het is oer menselijk je uit te strekken om iets onzegbaars te ontvangen. Terwijl in deze orante houding de handen geopend zijn met de palmen naar boven, zijn de zegenende handen van de priester juist gevend, of zou je beter kunnen zeggen

doorgevend of weerspiegelend van God af naar de mensen toe.¹⁹ In onze houding en bewegingen verbeelden wij samen de heerlijkheid van God. Zo zetten wij ons schrap tegen de macht van het kwaad. Daar is in de wereld een dringende behoefte aan.

Dit is ten diepste geen magie. Er wordt niets door gestraald en er wordt al helemaal niet getoverd. Niemand wordt onkwetsbaar. Integendeel, door tot zelfbewustzijn ontwaakte mensen beseffen hoe kostbaar, maar daardoor juist ook hoe kwetsbaar een mensenleven is. Zij voelen zich op elkaars levensweg tot zegen geplaatst door de schepper. Zich volkomen bewust van het tijdelijke, staan zij open voor het eeuwige. Dit is mystiek.

Amen.

Uitzending en zegen

Wanneer u van hier gaat, wees verzekerd van een God die mee gaat en die voor ieder toegankelijk wil zijn. Misschien vindt u geen woorden meer, misschien is de taal zelf voor ons niet langer toereikend, besef dan nog dat het kwaad in de wereld het laatste woord niet heeft. God is in staat zich opnieuw te openbaren, ook aan u, God zelf heeft het laatste woord.

De genade van Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de heilige Geest
is met u allen.

Noten

¹ Mail Online, 23 november 2015. Cf. M. Parris, 'Why should the Paris atrocity be more theologically troubling than any other?' in: The Spectator, 28 november 2015, 31.

² Cf. 1 Samuël 4.

³ Cf. Marcus 16,18.

⁴ Ik ga hier dus tegen de eindredactie van de evangelist in.

⁵ Brown, R., The Birth of the Messiah. A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke, New York/London 1993, 279-282.

⁶

⁷ Genesis 17,17.

⁸ Richteren 13.

⁹ Cf. C.A. Newsom, 'Gabriel' in: Freedman, D.N. (ed.), The Anchor Bible Dictionary, II, D-G, New York/London 1992, 863.

¹⁰ Daniël 7,16; 8,16 en 9,21.

¹¹ Daniël 10, 15-18.

¹² Jesaja 6.

¹³ Exodus 4,11.

¹⁴ Lucas 24,50.

¹⁵ Cf. Sirach 50,17.

¹⁶ De zgn. 'proskunèse', vanouds oosterse onderwerping aan de vorst (Perzië), door latere keizers ook wel in het Westen ingevoerd. Vooral gestorven keizers viel goddelijke status ten deel. Aangenomen werd dat zij voortaan onder de goden waren. Cf. Bovon, F., Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, III/4, Das Evangelium nach Lukas (Lk 19,28 ? 24,53), Neukirchen/Vluyn 2009, 618-619.

¹⁷ Lucas 2,20.

¹⁸ Matteüs 2,11 zelfs met twee woorden: 'pesontes prosekunègkan'.

¹⁹ Dat dit kan haperen zien wij bij Zacharias.

Figuur 1: Orante catacombe Priscilla